

Converses amb Feliu Formosa

Des del cim dels anys

Maria Enrich Murt – Judit Junyent Capdevila

Converses amb Feliu Formosa

Des del cim dels anys

Maria Enrich Murt
Judit Junyent Capdevila

Publicacions de l'Abadia de Montserrat

Unes paraules prèvies

Era l'any 2020 quan vam fer la proposta al Feliu de tenir unes converses sobre temes relacionats amb la seva vida. No sabíem exactament on volíem arribar, però sí que teníem clar que el Feliu Formosa era un personatge ben conegut i estimat en el nostre país, que alhora era molt polièdric, amb moltes cares, i que es feia necessari encaixar en el fil del temps aquestes facetes seves de traductor, actor, director de teatre, poeta, diarista, assagista, professor, dibuixant...

Al Feliu li va semblar bé la proposta. Ell, llavors, vivia a Igualada, com nosaltres dues. Teníem ja el costum d'anar-lo a visitar sovint. Per tant, iniciar el projecte ens seria ben planer. I així va començar aquesta aventura.

S'ha escrit molt sobre el Feliu i la seva vida, i ell mateix és autor de diversos diaris i d'un llibre sobre la seva infantesa i adolescència. Amb aquestes premisses vam anar perfilant l'objectiu del llibre. No seria ni de bon tros una ampliació, comentari o valoració del que ja se n'havia dit, sinó que seria una endreça cronològica del contingut de les converses per tal d'oferir al lector una idea global de la seva vida.

Es tracta, doncs, d'una obra desigual. No hi busqueu una biografia canònica. Hem intentat d'exposar-hi molts aspectes de la seva biografia

i de les seves obres, això sí, però sense fer-ne cap valoració acadèmica. Per exemple, l'espai dedicat a cada llibre de poemes no té per què ser proporcional a la rellevància que ha tingut després en relació amb la resta. Senzillament perquè hem partit d'aquestes converses informals.

Per ampliar el contingut de les converses, ell mateix ens va suggerir de parlar amb una sèrie de persones que, en un moment o altre de la seva vida, hi havien tingut una relació propera. En vam fer una llista i hi vam contactar. La majoria van accedir a una trobada per respondre'ns preguntes sobre el Feliu. Algunes, molt poques, no van tenir la disponibilitat. Els va saber greu.

És per això que, en molts moments del llibre, hi ha aquestes col·laboracions alienes que complementen o amplien alguna circumstància de la vida i/o de l'obra del Feliu.

Al final, recollim les respostes d'aquests amics que fan referència al vessant més personal del Feliu: Com el definiries? Què és el que més t'atrau d'ell? Alguna anècdota que en recordis? Són un total de setze veus que poden enriquir aquesta aproximació al nostre personatge.

Òbviament, també vam parlar amb els familiars més propers. Les seves filles, l'Ester i la Clara; la que llavors era la seva esposa, l'Anna Vila, i també vam passar una tarda molt agradable amb el seu únic cosí Camilo Formosa i la seva esposa Maria. Els textos que hem recollit dels familiars no responen les mateixes preguntes que la resta d'amics.

A totes aquestes persones, amics i familiars, moltíssimes gràcies!

En tot el llibre hem utilitzat el punt de vista narratiu de la primera persona del plural. No es tracta del denominat plural de modèstia, tan utilitzat actualment en molts textos orals i escrits, sinó que respon a un «nosaltres» real, de les dues autores que el signem.

Judit Junyent Capdevila
i Maria Enrich Murt

Infantesa i adolescència (1934-1951)

Amb els seus pares a Barcelona.

Dimecres 2 de juny de 2021 anem a Sabadell amb el Feliu per poder recórrer els indrets de la seva infantesa. Això mateix és el que ell havia fet amb la Clara, la seva filla, abans d'escriure *Sense nostàlgia*, el llibre on explica els primers anys de la seva vida a la capital vallesana i que ens serveix de referència per a l'organització d'aquest primer capítol.

En aquests moments, ell viu al barri vell d'Igualada amb l'Anna Vila i la Sandra, la filla discapacitada de l'Anna. El passem a buscar de bon matí amb el cotxe i ens dirigim cap a Sabadell. Fem el viatge amb la mascareta posada. La pandèmia encara cueja...

En arribar a Sabadell, voltem pel centre, on hi havia hagut Can Formosa, la casa pairal de la família, i també busquem la casa on van anar a viure els pares del Feliu quan es van casar i on va néixer ell. I res. Hi ha edificis nous i no queda cap rastre dels antics. També fem una volta pels barris més centrals i visitem el Francesc Ventura, un amic seu de tota la vida, que ens ensenya la botiga de catifes i, com un tresor amagat, l'antic obrador de ceràmica que es conserva al soterrani i que ell ha convertit en una sala d'espectacles. En aquests moments, hi estan fent *Als estatges de la mort*, de Nelly Sachs, traduït pel Feliu. El Jordi Boixaderas hi fa de narrador i hi surten quatre actrius de diferents edats, una de les quals és la Paquita Company, la dona del Ventura, i una altra, l'Ariadna, la filla de tots dos i exalumna del Feliu a l'Institut del Teatre.

Feliu, tu vas néixer a Sabadell, l'any 1934.

Sí, concretament el 10 de setembre del 1934, al carrer de Vila Cinca, que quan jo era petit se'n deia carrer del Foment, al barri de la Creu Alta. Però al cap de pocs mesos els meus pares es van traslladar a viure a una casa d'estil anglès al carrer de Tetuan, número 37.

El dia de la nostra excursió a Sabadell, abans de tornar-nos-en cap a Igualada, el Feliu ens diu:

I si anéssim al carrer de Tetuan, a veure si la casa encara existeix?

A nosaltres dues ens sembla una bona idea. Quan el Feliu va fer la visita a la ciutat amb la Clara, no havien tingut temps d'anar-hi perquè aquest carrer queda una mica lluny del centre.

Amb les indicacions del GPS hi arribem. Aparquem al mateix carrer. El Feliu està cansat i una mica pansit de veure que dels seus espais d'infantesa ja no en queda res. Llavors ens posem a caminar per la vorera del carrer de Tetuan i anem resseguint els números 31, 33, 35... i 37! La casa! La casa d'estil anglès on va viure fins al final de la guerra és allà! Intacta! El Feliu s'anima i somriu d'aquella manera tímida quan li demanem que s'hi posi davant per fer-li fotos. Les tenim, ell amb el barret i el bastó, i una mirada plena de record, allà plantat, davant de la porta per on havia entrat i sortit tantes vegades quan era petit.

La fotografia de la coberta de *Sense nostàlgia* és al pati d'aquesta casa. Ell és un nen amb unes ulleres grosses i rodones que avui ens semblen modernes i *La Vanguardia* davant seu, enorme, que subjecta amb les dues mans.

* * *

A *Sense nostàlgia* expliques quins són els antecedents familiars. Per part de pare, tu eres de Cal Formosa...

Jo provenia d'una família de dretes, benestant, instal·lada a Sabadell des del segle XVIII, tal com fa constar l'historiador Miquel Carreras al seu llibre sobre la història de Sabadell.¹ L'any 1839, un avantpassat meu, el Josep Formosa, havia creat la primera fàbrica que funcionava amb vapor. El meu avi, Feliu Formosa Sayol, era notari i, a més, va seguir la

1. Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, Sabadell, Comissió de Cultura de Sabadell, 1932.

tradició industrial de la família. Es va casar amb l'àvia Dolors, que també provenia d'una família de fabricants de llanes.

I el pare?

El pare, el Camilo Formosa Comadran, era el petit de cinc germans. El gran es deia Feliu i hi havia tres noies més. A la família hi havia la tradició d'alternar els noms de Feliu i Camilo. El pare era el petit i el diferent. A *Sense nostàlgia* l'anomeno «el fill díscol» perquè de jove es va distanciar del tarannà conservador i de dretes de la família. Tenia inquietuds polítiques i intel·lectuals, era un gran lector i un melòman. També li agradaven els esports. De jove havia participat en curses de bicicletes i fins va prendre part a la Volta a Catalunya l'any 1929. Com que coneixia el francès, estava al dia de la premsa esportiva europea. Estava afiliat al BOC (Bloc Obrer i Camperol), que més tard va ser el POUM. Durant la guerra va ser regidor de l'Ajuntament de Sabadell tres mesos, el 1938.

La mare, Maria Torres, provenia d'una família ben diferent.

Oh, i tant! El seu pare, l'Arturo Torres, era de Santa Coloma de Queralt. Era el barber del poble, però era un home que portava una vida molt dissipada, es veu que bevia i jugava. En una timba es va jugar la casa i la va perdre. Llavors van marxar de Santa Coloma i se'n van anar cap a Sabadell, on va fer de barber. L'avi va morir al manicomi de Sant Boi.

La seva dona, l'àvia Pauleta, en canvi, era molt diferent. Era una dona afable i dolça que sempre em va recordar l'àvia del protagonista de la novel·la *Emili i els detectius* d'Erich Kästner que havia llegit de petit. El matrimoni Torres van tenir quatre filles. La petita era la Maria, la meua mare. De petita ajudava el pare a la barberia, però, com que era alta i espavilada, quan va fer dotze anys es veu que les seves germanes la van vestir bé, la van maquillar i la van acompanyar a buscar feina a la Telefònica. I se la van quedar! La mare, de jove, era molt atractiva. El pare sempre explicava que s'havia enamorat del seu serrellet com les actrius

de les pel·lícules mudes americanes d'aquell temps... (*Riu.*) També llegia molt i deia que la feina que havia fet a la Telefònica li permetia saber els secrets de la gent mentre manipulava les tecles que posaven en contacte els interlocutors.

Quan hi va haver la guerra, tu eres molt petit. Què en recordes?

El pare va ser tinent de l'exèrcit republicà a l'Aragó. L'any 39 va haver de marxar cap a França. Recordo un viatge que vam fer amb la mare per poder-nos-hi reunir. També hi venia la dona i el fill de l'Evarist Ribell, un amic del pare que havia fugit amb ell. Però no hi vam arribar. Una nit ens vam quedar a dormir a Sant Feliu de Pallerols, un poble a prop de Girona, i l'endemà vam tornar cap a Sabadell.

Continua.

El pare, com tants altres republicans exiliats, va anar a parar al camp d'Argelers. Llavors, durant els tres anys d'exili del pare, la mare i jo vam anar a viure a Can Formosa, la casa pairal de la família, al carrer del Raval de Fora, que ara ja no existeix. Era una casa molt gran. Hi vivíem amb l'àvia Dolors i les dues ties Formosa que no s'havien casat: la Mercedes i la Lola. Era una casa una mica lúgubre i a les nits passava molta por... Penseu que jo, de ben petit, ja tenia insomni. A la casa hi feia fred i hi havia poc menjar (tot això ho explico a *Sala de miralls* i a *Sense nostàlgia*). Una part de la casa l'havien arreglat per a l'hereu, l'oncle Feliu, que hi vivia amb la seva dona i el seu fill, el Camilo. El Camilo i jo érem de la mateixa edat i ens van portar a les monges carmelites i després a l'acadèmia del senyor Ferrer, al carrer de Sant Francesc, a tocar de la via de Massagué. No en tinc cap bon record.

Aquests tres anys que vaig viure a Can Formosa els evoco a les disset proses poètiques del llibre *Raval* que vaig escriure anys més tard, el 1974.

Quan va tornar el teu pare de l'exili?

Era l'any 1941. L'àvia Pauleta va fer gestions amb un comissari de la Policia, de cognom Gómez, perquè pogués tornar. Recordo que, quan el

pare va entrar al menjador de casa, el Camilo i jo ens vam amagar a sota el bufet. No el vaig conèixer quan em va abraçar. Tenia set anys i en feia tres que no l'havia vist.

Vau tornar a la casa del carrer de Tetuan?

No, no... El pare, com que s'havia fet notar durant la República, va decidir marxar de Sabadell i anar a viure a Barcelona.

A *Sense nostàlgia* expliques la impressió que et va fer l'arribada a Barcelona...

Una impressió enorme! Tot era molt diferent! Primer ens vam instal·lar en un pis al carrer de Mallorca, al barri de la Sagrada Família. I em van portar a l'acadèmia de Sant Martí, a prop del mercat del Clot. Aquesta va ser la meua primera escola a la ciutat. Però de seguida ens vam traslladar al carrer de Castillejos, al voltant de la plaça de les Glòries. Als baixos de l'edifici, la mare hi va obrir una espardenyeria. El pare feia de comptable en uns magatzems de carbó de les mines de Faió i Mequinença. A mi em van portar a una altra escola, l'acadèmia de Donya Sol, que estava en un primer pis de la Gran Via.

La plaça de les Glòries, en aquell temps, encara es trobava a la perifèria de la ciutat. Recordo que els carrers encara estaven per asfaltar. Hi passava hores jugant amb altres nens. A casa, als vespres, s'escoltaven les notícies en espanyol de la BBC, sempre amb l'esperança que els esdeveniments d'Europa fessin canviar les coses d'aquí.

Hi vaiu viure molt de temps al carrer de Castillejos?

Fins a l'any 44, quan vam fer un nou trasllat. Resulta que el pare havia anat prosperant econòmicament, l'havien fet gerent de l'empresa de carbons. Llavors ens vam traslladar al carrer de Padilla, núm. 175, a una quarta planta. El pis estava més bé; i encara, quan l'àtic de l'edifici va quedar lliure, ens hi vam instal·lar perquè tenia terrassa i una llar de foc al menjador. També va ser quan el pare es va comprar un cotxe de segona mà.

Al final de *Sala de miralls* expliques que el teu pare, malgrat la prosperitat econòmica «va viure paralitzat pel record dels fets viscuts, que no van deixar mai d'obsessionar-lo i que van coincidir amb una progressiva tendència a la hipochondria».

Sí. A casa hi havia més bonança econòmica, però psicològicament el pare no es va recuperar mai dels traumes de la guerra i l'exili.

I et devien matricular en una escola nova?

És clar! Els pares, tot i les dissidències amb el règim del Franco, conservaven una mentalitat petitburgesa i confiaven més en una educació religiosa... per això em van apuntar al Col·legi de la Immaculada dels germans maristes, al carrer de València, entre Roger de Flor i el passeig de Sant Joan. Els semblava que en una escola religiosa hi havia més disciplina que en les acadèmies petites on havia anat fins llavors. Als maristes hi vaig estar set anys, o sigui, hi vaig fer el batxillerat, que llavors eren set cursos, i al final hi havia l'examen d'estat. Recordo que el vaig aprovar amb un cinc just, que era la mitjana del zero de matemàtiques i el deu de literatura.

Com van ser aquests anys a l'escola dels maristes?

En parlo molt a *Sense nostàlgia*. De fet, hi dedico tot un capítol on recordo els professors i els companys... Amb alguns encara ens vam trobar fa pocs anys per dinar.

I en treus aquesta conclusió: «Dos aspectes generals de l'educació que cal remarcar: la repressió religiosa i la repressió sexual.»

I tant! (*Riu i assenteix.*)

A casa, quina vida portàveu?

Els pares llegien molt. Llegien de tot: Stefan Zweig, Lajos Zilahy, Pearl S. Buck, Somerset Maugham... fins als grans clàssics com Balzac, Dostoievski, Gontxarov o Thackeray... La mare va llegir fins ben gran. Quan, al final de la seva vida, l'anava a veure a la residència, sempre em demanava llibres, més llibres...

També anàvem molt al cinema i a les sales de concerts. I recordo molt bé quan anàvem a veure una vedet que era de Sabadell, la Maty Mont. Aquesta dona actuava a El Molino. Cantava i ensenyava les cames, fins on es podia... Va morir jove, als cinquanta-tres anys, de leucèmia. A Sabadell hi ha un carrer i una plaça que duen el seu nom.

El pare va mantenir una activitat política aquests anys?

D'una manera molt, molt tímida, es podria dir que sí perquè, clandestinament, seguia veient-se amb excompanys del POUM que ara s'havien vinculat al MSC (Moviment Socialista de Catalunya). Hi havia el Joan Rion, una mica més jove que el meu pare. Era coix i es va fer monjo de Montserrat als cinquanta-dos anys. També hi havia un tal Emilio Losada, el Galobardes... Tota aquesta gent havien estat del POUM i es van passar al socialisme democràtic. El meu pare continuava molt posat en les idees del POUM i no hi estava gaire d'acord, però eren amics. Ell sempre va justificar els Fets de Maig. En certa manera, continuava nostàlgic d'aquella època. També hi havia el Miquel Casablanques, que era de Sabadell com nosaltres, que té una plaça a Sant Andreu perquè hi va viure els últims anys de la seva vida. El Casablanques va ser secretari de la secció de Barcelona del PSC. Era una persona excel·lent, molt amic del meu pare, molt amic nostre. Va morir bastant jove.

O sigui, que estava envoltat de tot de gent del nou món socialista.

Sí, era la gent que després es convertiria en el doble partit: Reagrupament de Josep Pallach i Congrés de Joan Reventós. El Pallach potser era més catalanista, una mica més conservador, però era una gran persona. Jo no el vaig arribar a conèixer, però al Reventós, sí.

Entre els amics del pare, hi havia una persona que et va marcar molt. L'il·lustrador i dibuixant Josep Narro.

Oi, i tant! Una persona excepcional! El pare l'havia conegut al camp d'Argelers. Era un home molt culte, un home de formació noucentista, i

com a bon noucentista odiava la Sagrada Família perquè la trobava com una mona de Pasqua. (*Riu*.) En aquell temps, el Narro era il·lustrador de l'editorial Joventut. Era un home solitari que va conèixer una dona mexicana per correspondència i s'hi va casar. Se'n va anar a Mèxic l'any cinquanta, quan tenia cinquanta anys. Sí, el Narro anava amb el segle. Abans de marxar, em va deixar la seva biblioteca. Sempre més va viure a Guadalajara i hi va morir quan tenia noranta-un anys. José María Murià, que és un periodista que viu a Guadalajara i escriu a *El Punt Avui*, li va dedicar un article, al Narro.² El tinc aquí. Hi diu que al Narro el van declarar el millor il·lustrador de tot Hispanoamèrica, però que el règim franquista li va prohibir no sé què... i ell va dir que ja li ho podien prohibir tot, que tant li fotia tot. Murià diu: «Jo al Narro el vaig veure en un estudi que tenia amb uns jardins que estava molt bé, però estava sol. Em va sorprendre molt, estava molt sol.»

El 2014 es va fer una exposició commemorativa d'aquest artista a la Jonquera...

Sí, es va fer una exposició dels seus dibuixos a la Jonquera.³ Van venir parents... Van venir un fill i algun altre parent per inaugurar aquesta exposició, que era molt bona. Hi vam anar amb la Clara.

Josep Narro, per a mi, va ser com un pare espiritual. Em portava a veure museus, em portava a passejar per Barcelona. Jo li passava coses que escrivia. Tenia quinze anys jo, sí.

A Sense nostàlgia expliques que vas començar a escriure...

Sí, sí... Era l'any 51... abans d'entrar a la universitat. Vaig escriure uns romanços lorquians, molt mimètics i en castellà, perquè en aquells anys era impensable escriure en català i, a més, no tenia el més mínim coneixement de la literatura catalana. En concret, vaig escriure deu *romances* i deu *coplas*. En vaig fer unes còpies i les vaig fer enquadrar per repartir

2. José María Murià, «Josep Narro, el gran il·lustrador», *El Punt Avui*, gener de 2011.

3. Josep Narro, *Dibuixar la veritat nua dels camps del Rosselló (1939-1941)*, catàleg de l'exposició, la Jonquera, Museu Memorial de l'Exili (MUME), novembre de 2015.

entre la família i una per al Josep Narro. A *Sense nostàlgia* reproduceixo uns versos d'un d'aquests *romances*.

Parla'ns de la Urbanización Mira-sol.

Des de l'època que la mare tenia l'espardenyeria, al carrer de Castillejos, que a casa van començar la compra d'un solar en una de les primeres urbanitzacions que es devien fer en la postguerra. Era la Urbanización Mira-sol, al costat de Sant Cugat, que avui hi està completament annexada. La compra va ser lenta i curiosa, a través d'uns cupons que t'anaven assignant un terreny a la urbanització de pam quadrat en pam quadrat... Quan van ser propietaris de tot el solar, els pares hi van fer construir un xalet amb piscina per anar-hi els estius.

A Mira-sol vas descobrir l'afició per la pintura?

Teníem uns veïns que es deien Farré. El pare, el Tomàs Farré, era un empresari barceloní. Tenien un fill, el Jordi, que era més o menys de la meua edat. I ens vam fer amics. El senyor Farré tenia afició per la pintura i el dibuix. Fins i tot ens havia fet un quadre a l'oli a la mare i a mi que ara té la Clara a casa seva. Llavors jo també vaig començar a pintar. Recordo que vaig fer un quadre del paisatge que es veia des del xalet que la mare va penjar al menjador. Però hi va ser ben poc... un dia uns lladres van entrar a robar i se'l van endur amb el botí... els devia agradar... (*Riu.*)

I encara pintes?

Fins als vint-i-cinc anys vaig pintar bastant i després ho vaig anar deixant. Però no vaig abandonar l'afició del tot. De llavors ençà, sempre m'ha agradat la il·lustració. Encara avui, a les dedicatòries dels meus llibres m'agrada fer-hi algun dibuix ràpid. Els llibres dedicats a l'Anna, n'estan plens. I a la Sandra, la seva filla, també li he fet molts dibuixos. Li agraden molt, sí.⁴

4. En el moment d'aquesta conversa, la Sandra encara vivia.

A Sense nostàlgia dius que la primera experiència teatral també la vas viure a Mira-sol.

Teníem uns altres veïns, els Juncadella. El matrimoni tenia tres fills: el Miquelet, el Francisco i la Tere. Jo em vaig fer amic del Francisco, que tenia més o menys la meua edat. Al Miquelet li agradava escriure i va fer un petit text teatral sobre un anglès que arribava a la colònia d'estiuejants. Vam fer la representació al jardí de casa la Nuri, una altra veïna. Ella i jo teníem els papers principals. Tot plegat, des dels preparatius fins al dia de la representació, va ser una experiència molt interessant.

I les noies? Quins records en tens, de les noies, a l'adolescència?

Pràcticament no en vaig conèixer fins que vaig anar a la universitat. Jo era fill únic, no tenia cosines, a l'escola no hi havia noies... però les noies m'agradaven. Recordo la senyora Farré, que era molt jove i guapa... i també una noia que em trobava a l'ascensor del pis de Barcelona. Em vaig enamorar perdudament d'aquesta noieta que era la neboda d'una veïna nostra; i aquesta veïna era la *querida* d'un coronel que la visitava regularment... Aquesta noia era molt tímida i jo també. O sigui que la relació consistia a saludar-nos quan ens trobàvem a l'ascensor. I prou. (*Riu.*) Però jo estava molt trasbalsat; tant, que un dia ho vaig explicar als meus pares. Santa innocència! (*Riu.*) Em van escoltar i, a la seva manera, em van entendre; tot i que no van saber què dir-me...

La Universitat: les descobertes (1951-1959)

Amb Salvador Giner i Kim Vilar, companys d'universitat.

Aquest matí fem una visita al Feliu. Ens ve a obrir i ens acompanya cap a l'habitació. És una estança molt gran, en un angle hi té instal·lada la taula de treball. Darrere hi ha una llibreria en forma d'ela amb els volums que vol més a l'abast. La resta de la seva biblioteca és al pis de Barcelona. La taula és plena de llibres i papers.

L'habitació és molt agradable. Té dos balcons que donen a dos carrers, suficients perquè ens entri prou llum natural. Hi ha quadres i encara més llibres pertot arreu i, entre els quadres, ens sorprenen una petita fotografia en blanc i negre emmarcada de la Marlene Dietrich, una actriu que sempre l'ha fascinat, i al seu costat, una altra fotografia de García Lorca, poeta admirat, i encara una altra de Francesc Trabal, membre fundador, amb Joan Oliver i Armand Obiols, de la Colla de Sabadell.

Ens posem les mascaretes i, abans de començar a gravar, parlem una mica. El llibre que està llegint... la traducció que té entre mans... Al fons del passadís, se sent l'Anna que parla amb la Trini, la senyora que l'ajuda. Ara sí, posem els mòbils damunt la taula amb la gravadora activada. I comencem. Volem parlar dels anys universitaris.

A *Sense nostàlgia* acabes el teu relat autobiogràfic l'any 1951, any de l'entrada a la Universitat. En el darrer capítol expliques com vas anar a parar a la Facultat de Filosofia i Lletres. Josep Narro, en veure que tenies una certa vocació per les lletres (t'agradava llegir, t'agradava escriure), ja feia un temps que havia consultat per carta un conegut seu, en Félix Ros, escriptor falangista, periodista i inspector d'ensenyament mitjà. Ros va respondre la carta de Narro i li va aconsellar que et matriculessis a Filosofia i Lletres. I així ho vas fer.

Exacte, sí... tot i que, quan vaig començar el curs, el Narro ja se n'havia anat a viure a Mèxic amb la seva promesa.

La universitat suposa un canvi important en la teva vida. Es pot dir que durant aquests anys consolides alguns camins que ja havies iniciat a casa amb la família, al costat de Josep Narro, al xalet de Mira-sol, i, per què no?, també a l'escola. La política i la literatura (teatre i poesia) seran els teus grans eixos, però a la Universitat fas la descoberta del català i la literatura catalana, i també de la cultura alemanya. D'altra banda, durant aquests anys és quan per primera vegada et relaciones amb noies de la teva edat (tot i que llavors n'hi havia ben poques, de dones universitàries). Comencen les escapades furtives al Barri Xino i, no cal dir-ho, les festes particulars, els denominats *guateques*. És en una d'aquestes festes a casa del teu company Marcel Plans on coneixes la seva germana bessona, Maria, amb qui, anys més tard, et casaràs.

Vas conèixer una universitat nova, que no tenia res a veure amb la Universitat de la República. Estem en ple franquisme. Com eren els professors que t'hi vas trobar?

N'hi havia molts que no estimaven la docència. Com ara un professor que era el típic inepte franquista, completament estrafolari. Era el doctor Palomeque, que es va fer famós per les seves explicacions pintoresques. L'aula estava plena de monges i el doctor Palomeque n'etziava a una: «Tú, la del corazón de hojalata, baja.» Del Palomeque en parla molta gent que hi va passar. Recordo que ens feia treballar amb una *Historia de la cultura* escrita per ell. Els professors eren gent que feia les classes una mica amb desgana, tot i que després he vist que alguns eren importants per les coses que feien al marge. Per exemple, un tal Fermín de Urmeneta, que era dels que condemnàvem perquè era un pesat, un pallissa... Després he vist que hi ha edicions de clàssics grecs de l'editorial Gredos fetes per ell. Tot això nosaltres no ho notàvem.

Ara bé, al costat d'aquests hi havia els professors que tenien coses a ensenyar: el Badia i Margarit, que era molt bo, i l'Antoni Vilanova, que també era molt competent. I el Riquer. Que bo que era, el Riquer! També recordo el Carlos Cid Priego, d'història de l'art. A comuns es podia triar

entre grec i àrab; jo vaig triar àrab, però no me'n recordo de res, només que el professor es deia Larraya.

I els companys de carrera?

La primera persona amb qui vaig topar va ser amb José Ignacio Urenda, una gran persona, que quan jo vaig entrar a la Universitat era falangista. Un company, un amic amb qui parlava molt al pati de la Universitat. Després va ser un dels dirigents del PSC i regidor de l'Ajuntament de Barcelona. A l'època del Felipe González, va ser delegat del Govern de la Rioja i governador civil de Logronyo i, més tard, de Lleida.

Molt aviat, amb altres amistats, vau organitzar lectures teatrals a les aules i de manera força clandestina.

Molt aviat, sí, devia ser al 53. Vam començar a muntar lectures teatrals i alguna de poètica. La primera que vam fer va ser l'*Antígona* de Jean Anouilh en una traducció castellana. La meua vida no és gens heroica, eh? Tot això són anècdotes. L'Helena Estellés era l'*Antígona* i jo feia de Creont. L'Helena era una líder, no era guapa, però era una noia amb personalitat. Al cap de poc se'n va anar a Madrid i pintava... Fa potser vuit o deu anys va venir a Vilassar de Mar a exposar les seves obres. Jo li vaig presentar l'exposició i em va dir que en triés una. És aquella d'allà, que és com una mena d'edifici (*ens ensenya on té penjat el quadre, a l'habitació*). És pastel. És una mica com el Paul Klee.

Més endavant, ja devia ser cap al 58, també vam fer una lectura de *La cantant Calba* de Ionescu. Jo feia de bomber i la Maribel Giner, la germana del sociòleg Salvador Giner, de minyona.

Anem seguint. El 1954, en un local de la Gran Via que es deia Pro-libris, tireu endavant un projecte teatral, aquest fora de la Universitat.

Érem un grup de teatre amb Ricard Salvat, Joaquim Marco i Maria Plans, amb qui encara no érem *nòvios*. Fèiem teatre en un pis principal davant del Ritz-Palace i el Salvat ens dirigia. Al menjador de Pro-libris hi havia el públic, i la tribuna, típica d'aquests pisos principals de

Barcelona, era l'escenari. El 54 vam fer un diàleg de Plató (això també ho explico a *Teatre i paraula*)⁵ i una obra d'Henry de Montherlant titulada *Mañana amanecerá*. Montherlant sempre va ser sospitós de col·laboracionisme en l'època dels nazis i en aquesta obra intenta justificar-se. Al final hi ha un llarg monòleg que feia jo, que era el protagonista. Ricard Salvat diu en un llibre que era en català, però s'equivoca, era en castellà.

Aquest mateix any 54, va venir a Barcelona un lector que es deia Felix Theodor Schnitzler. Era el primer lector d'alemany de la Universitat i poc després va ser director de l'Institut Alemany de Cultura (l'actual Goethe Institut).

Era un home molt culte i un molt bon professor. Va ser amb ell que vaig començar a estudiar l'alemany. Però deixeu-me que us ho expliqui des del començament...

Endavant!

Un professor que tenia de literatura, José María Castro y Calvo, em va dir: «Mira, ha vingut aquest lector, parla una mica d'espanyol. Si tu te'n pots fer càrrec i l'acompanyes per la ciutat, la hi ensenyas...» Després, a l'hora d'instal·lar-se, Schnitzler va dir que volia viure fora de Barcelona, i com que els meus pares ja tenien el xalet de Mira-sol, li van trobar un xalet allà. I així va ser com Schnitzler es va fer molt amic dels meus pares. Estava casat i amb dos fills bessons que devien tenir entre deu i onze anys.

Gràcies a Schnitzler vas viatjar per primera vegada a Alemanya.

Com que jo anava a les seves classes d'alemany a la Universitat, en acabar el curs em va convidar un mes a casa seva, a Heidelberg. Vaig ser-hi, però no recordo gaire cosa d'aquest mes. L'Schnitzler no hi era.

5. Laura FERNÁNDEZ JUBRÍAS, *Feliu Formosa. Teatre i paraula*, Barcelona, Institut de Teatre de la Diputació de Barcelona, col·l. «Premis d'Honor», núm. 5, juliol de 2003, p. 17.

Hi havia la seva dona i vaig dormir en una mena de soterrani bastant sòrdid.

Després, al cap de cinc anys, vaig anar a Heidelberg durant quinze mesos, era el 1959.

Seguim encara al 1954, que és quan escrius el text *Thomas Mann y el germanismo*.

Exacte! És de l'abril del 54. Està datat, i encara és en castellà. Es tracta d'un article que té quaranta pàgines. Encara el conservo. Amb aquest article s'inicia la meva afició per Thomas Mann, que arriba fins avui. El vaig escriure per a mi. En aquells moments, hi havia un enfrontament... És molt curiós això: hi havia un xicot que es deia Jaume Causa que era molt contrari a mi, perquè ell defensava Itàlia, el mediterraneisme, el realisme, la connexió amb la realitat, el cinema italià on hi ha el poble... tot aquest món. (Això ho explico en un diari.)⁶ Ell era empordanès, escrivia uns textos llarguíssims, era molt partidari del Josep Pla i estava molt en contra del meu idealisme. Firmava els textos com a Giacomo Causa Bacci. Aquest xicot va acabar boig. No sé si va acabar la carrera, sé que va tornar al poble de l'Empordà i va morir jove.

Expliques en algun lloc que us vau trobar uns quants companys i vau crear un grup per organitzar unes primeres protestes.

A la Universitat, durant els primers cursos, hi va haver un període de no militància... era una època més de protesta. Érem cinc amics: Salvador Giner, Quim Vilar, el meu cunyat Marcel Plans, germà bessó de la Mari, i Pere Ramírez Molas. Érem cinc i l'any 56 vam formar un grup diguem-ne transgressor que ens dèiem Els Cretins. Protestàvem de tot... També recitàvem Espriu, Pere Quart i altres poetes als bancs del pati de Lletres.

Al voltant del grup també hi havia altres companys com el Josep Maria Carandell, molt amic del Joaquim Marco, professor de literatura hispanoamericana... I el Sergi Beser, que estava fent la tesi sobre Clarín.

6. Es refereix a *El somriure de l'atzar* (Diaris II).

Aquests dos eren els estudiosos, i els dèiem «els inefables» (vam anar a l'enterrament del Sergi Beser amb la Clara un dia que havíem d'anar d'excursió a Vallbona de les Monges, ho explico en un diari). Encara aquests últims anys anàvem a dinar junts, de tant en tant, fins que s'han anat morint tots. Ara només quedem el Pere Ramírez i jo. El Pere viu a Suïssa, encara ens escrivim. I té un any més que jo!

Temps després, quan ja eren del PSUC, al Quim Vilar i al Marcel Plans, els va perseguir la Policia i es van haver d'exiliar. El Quim Vilar va anar a l'Alemanya Oriental i va fer d'ajudant de direcció de teatre, fins i tot va dirigir una obra allà. El Marcel Plans, el meu cunyat, se'n va anar a Bucarest, a Radio España Independiente Estación Pirenaica. Des de Barcelona, escoltàvem el Marcel que parlava per la Pirenaica.

I llavors, vas descobrir *Galileo Galilei* de Bertolt Brecht en una edició argentina de l'editorial Losange del 1956.

Sí, sí... Encara la guardo, tota subratllada i anotada.

Seguim amb Brecht? Va ser l'amic Ramon Garrabou que et va descobrir més obres de Brecht, aquestes en unes traduccions franceses.

I d'aquestes versions franceses, vam traduir *L'excepció i la regla* al català. Vam fer-ne una lectura escenificada. La vam fer, de manera clandestina com les altres lectures, en una aula de la Universitat. Eren activitats que no controlaven i per això les podíem fer. Era l'any 58 quan Brecht era un total desconegut.

A Feliu Formosa. *Teatre i paraula*⁷ expliques el següent: «Al llibre de Javier Orduña *El teatre alemany contemporani a l'Estat espanyol fins al 1975*, [*L'excepció i la regla*] hi consta com el primer Brecht donat a conèixer públicament a Espanya. Després, consultant el llibre *Brecht en España*, editat per la Diputació de Sevilla [...], detecto una escenificació de *La condena de Lúculo* pel TEU de la Facultat de Filosofia de Madrid l'any

7. Laura FERNÁNDEZ JUBRIAS, *Feliu Formosa, op. cit.*, p. 17.

1954. A Catalunya, però, no em consta que el coneixement de Brecht hagués passat de les referències que hi va fer Ramon Vinyes en una conferència del 1929, que el malaguanyat Xavier Fàbregas cita en alguns dels seus textos.» Per tant, *L'excepció de la regla* sí que va ser el primer Brecht que es feia a Catalunya i en català.

Fa un moment has dit que també feieu lectures poètiques.

Vam fer una lectura de poemes de Miguel Hernández. Ricard Salvat, que és un personatge molt curiós, en el seus diaris diu que ell volia fer una lectura de Miguel Hernández, però que els comunistes la volien fer ells. Hi havia una rivalitat. I Salvat suposa que el Feliu Formosa i el Francesc Nel·lo devien ser d'aquests que estaven en contra de la lectura. Però no era així i jo recordo perfectament que la lectura de Miguel Hernández la vam fer.

Continuem.

Al diari *A contratemps* dius que et vas enamorar d'una companya de curs, però que no t'hi vas saber apropar: «I des d'aquesta situació absolutament mancada, em fico dins la poesia d'Ausiàs March. M'hi submergeixo i escric un text d'una vintena de pàgines on transfereixo el meu problema personal a la poesia que sembla interpretar-lo plenament i d'una manera exacta i emotiva.» (*El Feliu riu.*)

Aquest text sobre March ja el vas escriure en català.⁸ Van ser els versos del poeta medieval que et van fer fer un primer pas per expressar-te en aquesta llengua?

Més o menys... Però no en sabia pas, eh! De fet, jo seguia escrivint els poemes en castellà.

I és en castellà que et publiquen per primera vegada.

Sí, es tracta d'un poema que em publiquen en una *plaque*. Recordo que tenia un lema del Miguel Hernández que deia: «En este campo

8. No es conserva.

estuvo el mar / alguna vez volverá.» El poema era breu, però estava barrejat amb poemes de gent molt més important que jo, com Claudio Rodríguez, per exemple, un dels grans poetes castellans del segle passat. I això encara ho tinc.

I els primers poemes en català?

Doncs són dos poemes que em surten a la *Quarta antologia universitària 1952-1956*, on hi ha també Salvador Giner, August Gil Matamala, Jordi Solé Tura...⁹ Tots escrivíem poesia. Va ser un trencament... Allò ja era en català, ja no escrivia en castellà.

Aquests dos poemes van cridar l'atenció per una novetat en la manera d'expressar-te.

Els va sorprendre molt, a la gent que signava en aquesta *Antologia*, que vaig fer una cosa que és freqüentíssima en poesia, que és no posar majúscules ni puntuació. Això ho fa la Rose Ausländer, aquesta poeta de qui m'estic ocupant. Ho fa sempre. En tots els seus poemes, no hi ha majúscules, ni comes, ni punts... re. I llavors, això es va comentar. Van fer una presentació a la Universitat i van dir: «Hi ha una cosa molt original que és que el Feliu ha fet unes poesies sense puntuació.»

A la Universitat hi havia malestar... cada dia es parlava més de política. Un dia, tu i un company vas voler cridar l'atenció dels estudiants, i ho vas fer amb una gallina viva. Ens ho pots explicar?

(*El Feliu riu.*) Ja feia temps que intentàvem moure una mica els estudiants contra el règim. El Jordi Argenter i jo recordo que vam fer una bestiesa: vam anar al primer pis de la Universitat amb una gallina i la vam tirar al pati. Per cridar l'atenció i tot això...

El fet és que a la Universitat es parlava molt del comunisme i dels Països de l'Est... De la crisi del comunisme... En aquest procés de crisi,

9. *Quarta antologia poètica universitària, 1952-1956*, Barcelona, Edicions de l'Ossa Menor, «Poesia», núm. 29, 1956.

hi ha tres moments decisius. El primer va ser l'any 1953 a Berlín, quan Bertolt Brecht va escriure aquell poema famós de *La solució*:

Després de la revolta del 17 de juny
el secretari de la Unió d'Escriptors va fer
repartir fulls de propaganda a la Stalinallee.
Hom hi podia llegir que el poble
havia perdut la confiança del govern
i que només treballant doble
podria reconquerir-la. No seria
molt més senzill que el govern
dissolgués el poble i
n'elegís un de nou?

O sigui, el Govern ha dit que el poble haurà de treballar el doble després d'haver-se rebel·lat perquè hem perdut una sèrie de coses i per compensar-nos... Llavors Brecht va dir: «No seria millor que el Parlament dissolgués el poble i n'elegís un de nou?» Sí, sí... i aquest poema va ser censurat a l'edició de la RDA de l'obra completa del Brecht.

El segon moment va ser l'octubre del 56, amb la invasió d'Hongria per l'exèrcit soviètic. La revolta hongaresa contra el règim soviètic va ser qualificada, per la gent del PSUC, com un moviment feixista i imperialista secundat pels Estats Units, però no va ser pas així. Arran d'aquests fets, es van generar molts dubtes. Jean-Paul Sartre mateix es va posar bastant en contra de la Unió Soviètica. Pels fets d'Hongria...

Després, és clar, el tercer moment en contra de la Unió Soviètica va ser la Primavera de Praga del 68. Sempre ofegats pels tancs. Pels tancs soviètics... Però encara faltaven anys per a la invasió de Praga.

El 21 de febrer del 57, arran de la revolta d'Hongria, s'organitza la primera protesta massiva d'estudiants contra el règim franquista que acaba al Paraninfo de la Universitat. Es demana llibertat i justícia política.

Tot va començar al pati de la Universitat. Un xicot que era carlí, que es deia Domènec Madoell. Amb les notícies que venien d'Hongria i el pati

de Lletres tot ple d'estudiants, es va enfilem en un banc i va començar a dir... recordo bé la frase: «Hay dictaduras blancas y dictaduras negras.» Jo havia conegut aquest carlí i un altre carlí que es deia Clemente, que eren antifranquistes perquè suposo que eren partidaris de l'hereu de la línia carlina i el Franco era pro borbònic i va acabar posant el Juan Carlos.

Després del discurs del Madolell ens vam reunir tots al Paranimf.

D'aquí ve que se us conegui com «la generació del Paranimf».

Sí, sí... El Madolell es va convertir en el líder de la generació del Paranimf. Hi vam fer una assemblea que s'ha considerat com la primera assemblea lliure d'estudiants de la Universitat i hi vam proclamar un manifest. Érem uns sis-cents estudiants que vam passar una pila d'hores allà tancats. Recordo que no hi havia lavabos i vam utilitzar un racó que després es va haver de netejar.

Al final, va arribar la Policia. La Policia no tenia dret a entrar a la Universitat, però va acabar entrant-hi. Van infringir la llei... o sigui que, aquest dret, el van anul·lar i hi van entrar en contra de l'opinió del rector.¹⁰ Llavors un per un ens van anar identificant i vam haver de passar per comissaria i tot això... i uns quants estudiants van ser expulsats de la Universitat. El Pep Termes era un dels expulsats. Se'n va haver d'anar a Saragossa a acabar la carrera, crec que era a Saragossa... Me'n recordo, del Termes, perquè era íntim amic meu, l'historiador. Tan amic meu que va ser testimoni del meu casament amb la Mari. Això del Paranimf és molt important; de fet, a la nostra generació se la coneix amb aquest nom.

Llavors tu ja eres militant del PSUC?

No encara. Hi vaig entrar poc després dels fets del Paranimf.

No sé exactament com va aparèixer la possibilitat de formar una cèl·lula o un grup del PSUC a la Universitat. Recordo, però, que la primera persona que ho va iniciar era l'Octavi Pellissa (actualment hi ha un pre-

10. Es tracta de Francisco Buscarons Úbeda (Saragossa, 1906 – Barcelona, 1989), rector de la Universitat de Barcelona des de 1951 fins a 1957. Arran dels fets del Paranimf, Buscarons va dimitir del càrrec.

mi que porta el seu nom, dedicat a estudis polítics i a Gràcia hi ha un pis on els seus amics encara es reuneixen). Després s'hi va afegir el Joaquim Jordà i immediatament després el Salvador Giner.

Va ser a través del Salvador Giner que hi vaig entrar amb el Marcel Plans, que es va convertir en un *psuquero* molt dogmàtic, però intel·ligent. Va morir fa poc i últimament vaig poder parlar molt amb ell; també hi van entrar el Quim Vilar, el Miquel Izard que va ser catedràtic d'història d'Amèrica, la Maria Rosa Borràs, la Juliana Joaniquet... El Salvador Giner va durar poc temps al partit perquè no estava gaire d'acord, igual que jo, amb la visió que tenien a París de la situació.

Les reunions de militants no t'agradaven gaire, oi?

Vam començar a fer reunions. Llegíem el manual de marxisme leninisme d'un tal Kuusinen. Es titulava *Fonaments del Marxisme-Leninisme*, però n'hi deïem *el Kuusinen*. Anàvem llegint paràgraf per paràgraf i el qui portava la reunió deia: «Ho enteneu?» Sí, no sé què... Era una pallissa. Era un totxo, però havíem de fer les reunions d'adoctrinament.

Alguna vegada ens has parlat de Miguel Núñez...

Des de París ens van enviar el Miguel Núñez. Un home important en la lluita antifranquista. (*El Feliu atura un moment el relat per fer un parèntesi:*)

Us recomano que us llegiu el llibre d'Antoni Batista *A la caça del PSUC*,¹¹ on fa grans elogis del Miguel Núñez. Miguel Núñez ha estat una de les persones més torturades per la Policia de tot el franquisme. Va ser horrorós. (*Continua:*)

Doncs amb el Miguel Núñez es van començar a organitzar les reunions de tots els partits antifranquistes, inclòs el CC,¹² amb el Cornudella. També hi havia Manuel Sacristán. El Sacristán pel PSUC, perquè era el

11. Antoni BATISTA, *A la caça del PSUC*, Barcelona, Pòrtic, 2016.

12. CC va ser un col·lectiu creat el 1954 per Frederic Roda Pérez que aplegava el nou catolicisme catalanista provinent del Grup Torras i Bages (1942-1953). Les sigles CC, que eren eufòniques sense cap correspondència, s'han identificat habitualment com a Cristians Catalans, Catòlics Catalans o Crist i Catalunya.

nostre responsable màxim. Un gran home i un gran amic, el Sacristán. Suposo que el Reventós també hi era.

Tots plegats es reunien, inclús a fora de Barcelona.

Ja us he explicat que la meva família tenia un xalet a Mira-sol i jo em vaig fer amb la clau, no sé com. El meu pare no en sabia res... i aquest xalet servia per a les reunions dels antifranquistes. Tothom hi anava clandestinament i, curiosament, jo hi havia anat amb el Miguel Núñez, amb els ferrocarrils. Era tot molt, molt clandestí. Anàvem tots dos en el tren i, un cop allà, jo havia de marxar. Els altres anaven arribant... jo deixava la porta oberta i ells anaven entrant.

I per què havies de marxar?

Oh! Perquè es reunien ells, els dirigents de cada partit. I després havien d'anar sortint a poc a poc i tal...

Com ho vas viure tot això?

Al partit, vaig ser sempre bastant crític. De Stalin venia el suggeriment d'infiltrar-se en els organismes oficials, en aquest cas, al SEU.¹³ Jo no hi estava d'acord, però el meu cunyat, el Marcel, sí. Jo sempre era la persona que anava una mica a contracorrent. Per exemple, jo deia «Hem d'estudiar el testament del Togliatti.» I de París deien: «No estudeu el testament del Togliatti», perquè proposava una cosa, que després es va proposar altres vegades al partit, que és que al partit hi faltava discussió interna. El partit es movia més per les consignes que arribaven de dalt, de París, que per les opinions dels militants.

De fet, costa d'imaginar-te seguint la disciplina del partit.

(*Riu.*) La seducció pel teatre em va permetre justificar el fet de no ser gaire bon «militant» del partit. Les reunions se'm feien molt pesades. En lloc de la militància habitual, jo la decantava cap a la cultura. Jo deia:

13. Sindicato Español Universitario (SEU): organització sindical estudiantil de caràcter feixista creada l'any 1933 per José Antonio Primo de Rivera. Durant el franquisme va ser l'única organització estudiantil legal. Es va dissoldre l'any 1965.

«Estic treballant pel Partit, però fent lectures del Miguel Hernández. I no m'atabaleu massa.»

Amb tot, al PSUC hi soc fins al 72...

(*Sona el mòbil del Feliu.*) Sí, digui'm? Sí? [...] Hola, Camilo! Què tal? [...] Escolta, que feia molt... [...] Sí, sí. Mira, jo l'hi vaig dir a la Clara: «Fa molt temps que no en sé res...» [...] Sí, sí, sí, doncs encara aguanto. [...] Sí, sí. Escolta, vosaltres teniu una adreça electrònica, un e-mail? [...] La Maria en té? [...] La Maria li ha dit a la Clara que estàs igual, només *lo* de l'orella... Jo també, jo també, que no hi sentim... Venen a dinar i jo estic allà callat perquè no sento re del que diuen: no-sento-re! [...] Sí, sí [...] Ja, ja [...] Sí, sí, sí... [...] Escolta, si truco jo a un dels telèfons que teniu, funcionarà o no? [...] Sí eh? *Bueno*, d'acord, sí [...] Bé, bé... tinc problemes digestius, però vaig fent, vaig fent, sí, sí... [...] Escolta, m'agradaria molt que ens veiéssim, a veure si podem venir amb la Clara. [...] L'Ester, la filla gran, viu a Sardenya... [...] Sí, està la mar de bé allà... i ara la Clara em porta a tot arreu. [...] Per venir a Sabadell... [...] Sí, ho tinc apuntat, sí, sí. Molt bé. [...] Escolta, que ara tinc una visita. Vols que et torni a trucar? [...] Sí, sí... [...] Faig traduccions, i he editat un llibre últimament, de poesia, i ara ha de sortir una traducció, a primers de l'any que ve, d'una poeta jueva que va patir molt. [...] Vaig fent, sí... [...] Celebro que estigueu bé. [...] Molt bé! [...] D'acord, gràcies. Ja ens veurem eh?, Camilo... [...] Sí, sí. Ja vindré amb la Clara. Vindré a la tarda o així, per no haver de dinar, que com que està prohibit... [...] Sí, l'Anna està bé ara, sí. També va passar una època molt dolenta, però ara ja no... [...] Molt bé, records.

(*Mentrestant nosaltres dues parlem dels grups de lectura virtuals que fem ara, amb la pandèmia.*)

Hòstia, el meu cosí! Camilo, com el meu pare. Al Camilo li dedico el llibre de *Sense nostàlgia*. Quan érem petits jugàvem a la casa pairal dels Formosa. Jo vaig néixer el 10 de setembre del 34 i ell va néixer el 6 de gener del 35, ara ja té també vuitanta-sis anys. Feia quasi un any que no parlàvem, abans ens trucàvem sovint... jo estava preocupat... però si s'hagués mort, algú ens ho hauria dit. Viu a Sabadell. La Clara va poder parlar amb la Maria, la dona del Camilo, és una dona molt agradable,

també de Sabadell. Són molt de Sabadell. El fill del Camilo es diu Feliu Formosa. Té l'edat de l'Ester.

Més endavant, quan anem a entrevistar el Camilo Formosa, ens explica una anècdota divertida d'aquests anys d'estudiant.

Una vegada, això no sé si t'ho he explicat mai (*adreçant-se a la seva dona*), amb el Miquel, el Ricardo, i no sé si algú més, vam dir: «Escolta, anem al Barri Xino de Barcelona!» I pim-pam, cap a Barcelona! I quan vam ser al mig del Barri Xino, pam!, de cara amb el Feliu. I em va dir: «No diguis res, eh?» I jo: «Tu tampoc!» (*Riem.*)

El Feliu també ens parla de les anades al Barri Xino.

Èrem estudiants i les relacions entre nois i noies eren tan difícils d'establir! Un lloc on anàvem de tant en tant era al Barri Xino. Jo m'havia fet amic d'una prostituta d'allà. Això ho explico a *El somriure de l'atzar* (*Diaris II*).

Però també fèiem festes particulars. Els *guateques*, en dèiem. Recordo els de casa el Marcel. Allà hi vaig conèixer la Mari, la seva germana bessona... Era una noia més aviat fineta i delicada, però tenia molt caràcter.

Quan vas acabar la carrera?

La carrera, la vaig allargar molt. Em va durar vuit anys, perquè entre mig vaig viure a Heidelberg quinze mesos. Allà vaig acabar la tesi de llicenciatura, la tesina, i la vaig venir a presentar a la Universitat. Però després me'n vaig entornar cap a Alemanya. Era l'any 59.

De Heidelberg, en parlarem al capítol següent.

Heidelberg (1959-1960)

A Heidelberg.

Ahir, dijous 26 d'octubre de 2023, nosaltres dues vam arribar a Hahn Airport. Nit i pluja. Quan preguntem on és la parada de l'autobús per anar a Heidelberg (tenim comprats els bitllets per demà al matí), ens diuen que és a l'altre aeroport, el de Frankfurt, el gran. Haurem de buscar una alternativa, però ara és tard i estem cansades.

Hem decidit fer aquest viatge a Heidelberg per poder trepitjar els carrers que van acollir el Feliu fa seixanta-sis anys. No coneixem la ciutat, però sabem que per al Feliu va ser molt important. Ell sempre diu que, després de Terrassa i Barcelona, la seva ciutat més estimada és Heidelberg.

Tenim el codi per entrar a l'hotel B&B de l'aeroport. No funciona. A fora segueix plovent. Ens quedem a l'entrada, aixoplugades, fins que arriba un grup d'orientals amb el seu codi. No. Tampoc els funciona. Seguim esperant tots, atapeïts en aquesta entradeta. Tot d'una uns hostes surten de l'hotel i ens deixen entrar (ens diuen que ells també han tingut problemes amb el *ditxós* codi d'entrada).

A l'habitació, busquem combinacions per desplaçar-nos cap a Heidelberg. Agafarem un autobús fins a Coblença i d'allà anirem a Heidelberg amb tren. Només el bitllet del tren ja ens costa cinquanta euros!

* * *

Heidelberg ens sembla una ciutat preciosa. Com que no ens donen l'habitació fins a les tres de la tarda i l'hotel és molt cèntric, aprofitem per fer una primera passejada pel carrer principal, la Hauptstrasse. És una via de vianants molt comercial, llarga i recta, agradable. La primera sensació que tenim és que en aquesta ciutat el passat i el present s'estimen. El carrer, amb el sòl de llambordes, està vorejat per façanes antigues que, a través dels aparadors de les botigues, ens

recorden que som a ple segle **xxi**. Dissenys atrevits, objectes innovadors.

La gent hi passeja tranquil·la.

Caminem per la Hauptstrasse amunt i avall buscant la Universitat amb la famosa Aula Magna. Visita obligada i molt desitjada. No tenim cap mapa ni cap pressa per arribar-hi, tanmateix no hem trobat ni un senyal que ens la indiqui. I això que és una de les universitats més antigues d'Europa!

En un moment donat, el carrer s'eixampla per acollir l'església gòtica del Sant Esperit. A la façana que dona al carrer, aprofitant unes teulettes de pissarra que sobresurten, s'hi han instal·lat algunes parades de postals i records que ens criden l'atenció. Fem una mica el xafarder i seguim fins a la part posterior per admirar-ne l'absis semicircular marcat per uns finestrals alts i esvelts, com esclatxes de colors. Com que aquí també hi devia ploure, el carrer encara és moll i la llum esmorteïda de la tarda es reflecteix en les llambordes, que esdevenen d'un gris brillant. Ens hi aturem un moment per pair aquest primer contacte amb la ciutat que ens ha deixat bocabadades. I llavors sona el mòbil. Contestem, és el Feliu.

—Feliu! Som a Heidelberg.

Es fa un silenci breu. Intuïm la seva respiració plena de records. Llavors ens pregunta on som exactament i, quan li descrivim l'església, de cop, és com si el tinguéssim allà amb nosaltres. Ens indica com ho hem de fer per anar al teatre, al restaurant italià Milano.

—I la Universitat?

—Seguiu pel carrer Major una mica més amunt i, llavors, gireu a mà dreta i de seguida hi trobareu la plaça de la Universitat.

Així ho fem i sí, arribem a una plaça gran, quadrada. La Universitat antiga és un edifici de tres pisos, blanc, força discret. N'endevines l'edat perquè a la part superior dels angles de l'edifici hi ha com uns capitells daurats que deuen ser barrocs. Es veu que tota aquesta part exterior va ser restaurada.

Hi entrem solemnement. En pujar les escales, ens entretenim mirant les fotografies dels professors que la decoren i hi busquem algun nom conegut. Potser hi ha Otto Mann, el professor que hi impartia les classes de Brecht? Però no. No hi reconeixem ningú. Llavors arribem al primer pis i ens apropem a la porta de l'Aula Magna. I tot just tenim temps de respirar fondo per fer l'exclamació d'admiració, que els llums s'apaguen. Ha estat com un miratge! Un vist i no vist!

Estem vivint en primera persona tot el que el Feliu ens va explicar en les nostres converses...

Feliu, el 1959 tornes a Heidelberg i t'hi estàs quinze mesos.

Sí. Quan hi vaig arribar, vaig dedicar-me molt a estudiar Bertolt Brecht; d'una banda amb la lectura del llibre *Schriften zum Theater (Über eine nicht-aristotelischen Dramatik)*,¹⁴ i, de l'altra, assistint a les classes del professor Otto Mann. Hi vaig anar d'oient a la Universitat. Vaig anar d'oient a dos cursos bàsicament: un sobre el Barroc alemany i aquest altre sobre Brecht. Llavors vaig començar a escriure sobre teatre. El meu llibre *Per una acció teatral*, del 1971, el primer capítol, que parla de la situació del teatre a Alemanya, està escrit a Heidelberg. Em vaig aferrar molt a l'obra del Brecht com a eina política. Aquí no es coneixia. Jo el coneixia perquè havia llegit *Galileo Galilei*,¹⁵ i a la Universitat havíem fet la lectura teatralitzada de *L'excepció i la regla*, de què ja he parlat abans.

Com van ser els primers temps a Heidelberg?

Recordo que a casa em van haver de mantenir durant el primer mes perquè jo no treballava. Llavors vivia en una residència d'estudiants. Un dels estudiants amb qui compartia l'habitació venia de l'Alemanya Oriental i no entenia que jo defensés el comunisme, i jo tampoc no entenia que ell n'hagués marxat. Hi havia una tensió... Després ho he entès tot.

14. Bertolt BRECHT, *Escritos sobre teatro*, Barcelona, Alba Editorial, 2004.

15. Bertolt BRECHT, *Galileo Galilei*, Buenos Aires, Ediciones Losange, 1956.

Encara estaves fent la tesi de llicenciatura, la tesina com es deia llavors.

Exacte. Per això devia anar a aquestes classes del Barroc. Perquè feia la tesina sobre un autor barrocc alemany que es diu Moscherosch. Aquest autor havia traduït, molt adaptat, els *Sueños* del Quevedo. El meu treball consistia a fer dues columnes: trossos dels *Sueños* del Quevedo i trossos de l'adaptació del Moscherosch. De l'època barroca alemanya hi ha una obra important sobre el personatge de la *Courage*, que és una novel·la picaresca del Barroc de... no recordo com se diu... (*Pensa un moment i exclama:*) Sí, de Hans Jakob Christoph von Grimmelshausen! Moscherosch, en canvi, és un autor molt secundari, però que va fer aquesta feina de traduir els *Sueños*.

A les antologies de poesia alemanya que he fet, explico això que el Barroc alemany és un Barroc poc interessant, tot i que hi ha excepcions com Matthias Claudius i algun altre. La literatura alemanya agafa empenya amb el Goethe amb l'*Sturm und Drang*, que és aquest moviment de Tempesta i Impuls. Aquí és on agafa impuls la literatura alemanya! Amb Goethe, Schiller...

Llavors, quan vaig tenir la tesina acabada, me'n vaig anar a presentar-la a Barcelona. I la vaig passar amb un aprovat justet perquè els professors m'estimaven, però no em podien donar un *cum laude* ni re. (*Riu.*) Després me'n vaig entornar cap a Alemanya.

A Alemanya et vas estrenar com a professor, oi?

Sí, sí... El professor Jeschke, que té un estudi sobre la Generació del 98, em va dir: «Se'ns ha posat malalt un professor bolivià que tenim a l'Escola de Traducció de la Universitat de Mainz, a la localitat de Germersheim. Si el vols substituir durant tres mesos...» I llavors el vaig substituir. Me les vaig preparar molt, les classes. Tenia sis hores setmanals, que era un horari acadèmic diguem-ne normal, però feia totes les hores en un sol dia, els dimecres. Llavors jo havia d'anar de Heidelberg a Espira, i d'Espira a Germersheim, amb dos autobusos diferents. Em preparava molt les classes de traducció de l'alemany al castellà i li vaig dir al professor Jeschke: «Vingui a la primera classe, que així veurà com ho faig», i ell

va contestar: «No, no cal.» Però jo vaig insistir i, al final, va venir. En sortir, em va dir: «Molt bé, molt bé! Ho has fet molt bé.» I ja està.

Cobrava 600 marcs al mes i amb això vivia bé. Ja no vaig dependre més dels pares.

I quan es va acabar aquesta substitució?

Un dels amics que tenia a Heidelberg era el filòsof Emilio Lledó. Aleshores estava casat amb la catalana Montserrat Macau, que estava embarassada i em va demanar si la podia substituir. I ho vaig fer durant un semestre.

Allà, a la Universitat de Heidelberg, vaig fer classes de traducció de l'alemany al castellà i sessions d'interpretació. Entre el professor i l'alumne hi havia un vidre separador. Llavors, jo llegia el text en alemany i a l'altra banda del vidre hi havia la persona que l'havia de traduir simultàniament o consecutivament al castellà. Hi havia un alumne molt bo que es deia Göring, com el nazi... era el millor de tots. Recordo que també feia dictats en castellà. Aquestes classes, les feia a la Universitat nova, davant de l'antiga, la barroca.

No hi feies classes de literatura?

Un dia a la setmana feia una *Vorlesung*, és a dir, una classe magistral sobre literatura castellana contemporània, i aquesta sí, la feia a l'Aula Magna de la Universitat vella, una magnífica aula barroca que imposava. Potser per això duia sempre les lliçons escrites de dalt a baix.

L'endemà al matí tornem a la Universitat. Ens van dir que a les deu l'Aula Magna estaria oberta. Hi arribem puntuals, encara amb més desig d'entrar-hi que ahir. I resulta que no! Que, casualment, s'hi està fent una trobada de professionals de no sabem què... tal vegada del món sanitari o farmacèutic. «Fins a la una del migdia estarà ocupada i no es podrà visitar», ens diu l'uíxer.

Tornem a passejar. Als carrers hi ha ambient jove, avui que és dissabte. Nosaltres aprofitem per fer una visita al castell, on hi ha una col·lecció

de farmàcies antigues única a Europa. I no ens oblidem pas del Perkeo: la talla de fusta d'un home molt lleig vestit amb lliurea que du una mena de got de cervesa a la mà. El Perkeo resulta que és la mascota no oficial de la ciutat.

En tornar, admirem la ciutat un cop més. Aquesta vegada en tenim una vista panoràmica des del caminet que baixa del castell. Heidelberg, als nostres peus, tallada pel Neckar, esquitxada d'ocres, roses i vermells de tardor... ens sembla una ciutat fidel al seu passat.

Tornem a la Universitat i ara sí, l'Aula Magna és oberta! És una sala magnífica, d'estil barroc, perfectament conservada. Sostre de fusta i les parets laterals amb grans finestrals i uns fanals antics per donar-li més llum. En una d'aquestes parets, hi ha la inscripció «semper apertus». Al fons, una tarima de fusta des d'on el Feliu, als vint-i-quatre anys, llegia cada setmana la lliçó magistral sobre algun autor espanyol. Nervios segurement. Amb una veu greu i lenta, intel·ligent, que volia transmetre seguretat. El lloc, com ell ens havia dit, imposa. Tot plegat té un aire eclesial. En llocs com aquest, religió i cultura són molt a prop.

En un racó, una noia llegeix un llibre i una mica més enllà, una parella fa fotografies. Ningú més. Com agraïm que Heidelberg no s'hagi venut al turisme!

En sortir, ens quedem observant la plaça que aplega els dos edificis de la Universitat, l'antic i el modern. Aquest darrer ocupa dos costats de la plaça, és més baixet, tot blanc amb unes finestres de marc metàl·lic. Res més. És aquí on el Feliu feia les classes de traducció.

S'ha anat fent fosc. La llum tènue dels fanals il·lumina l'espai. És una llum ocre, una mica màgica. I llavors el veiem, a ell, el Feliu. És el jove que travessa la plaça. Alt, amb un posat una mica cansat i un parell de llibres sota el braç. Va amb dos nois més, són l'Agustín Valcárcel i el Juan José Carreras? Potser se'n van a la llibreria Lehmanns, a l'altra banda de la plaça, o a la biblioteca que no és gaire lluny... potser fan temps fins que arribi l'hora d'anar a fer una pizza al Milano.

* * *

Aquests eren els seus espais i, en la nostra conversa, ell ens els descriu com si se n'hagués allunyat recentment. I és que han passat els anys i encara se'ls sent molt a prop. Quan li preguntem on es va instal·lar de manera més definitiva...

Vivia en un barri que es diu Handschuhsheim, prop de Heidelberg. Anava i venia en tramvia. Recordo una anècdota. Els alumnes allà picaven de peus a terra quan acabaves la classe, per aplaudir-te. Un dia que vaig arribar tard per problemes de circulació, estaven enfadats i van picar a la taula, però es van posar a riure i em van perdonar. (*Riem.*)

Diumenge, després de caminar pel passeig dels Filòsofs com havia fet el Feliu tantes vegades, ens arribem fins a Handschuhsheim. Actualment aquest barri quasi toca a la ciutat de Heidelberg, els separa només un pont sobre el Neckar. És un barri modern, que es devia construir després de la II Guerra Mundial. Blocs de pisos funcionals, no gaire alts, de colors pàl·lids. Tal vegada és el barri que va acollir els immigrants espanyols... En un balcó, hi veiem una carbassa que riu. S'acosta Halloween. Aquí també ha arribat la tradició americana! El Feliu ens ho havia contextualitzat així:

Llavors, a Espanya, era l'època del Plan de Estabilización del govern del Franco. Això va provocar que molts espanyols emigressin a Suïssa i a Alemanya per treballar. A Heidelberg, com que no és una ciutat industrial, n'hi van arribar pocs. Concretament, en vam tractar una vintena. Els tres professors de la Universitat que érem espanyols, l'Agustín Valcárcel, el Juan José Carreras i jo, ens en vam fer càrrec. Els acompanyàvem a cases particulars perquè els lloguessin una habitació. En una casa recordo que tenien una bandera de l'època de Hitler. Encara la tenien penjada allà... Hi havia emigrants italians i espanyols. Recordo que als italians no els podien veure ni en pintura; en canvi, amb els espanyols, que són casolans i tal, els alemanys, no sé per què, però s'hi entenien molt bé.

Quina relació hi vas tenir?

Fèiem reunions amb ells i també els fèiem classes d'alemany. Com que eren pocs, els vam acabar coneixent força. N'hi havia un que em va dir: «Jo soc comunista, vull anar a l'altra Alemanya, vull passar-me.» «Vols dir que t'has de passar a l'altra Alemanya, vols dir que hi estaràs bé?» I es va acabar passant. Un error, perquè l'altra Alemanya era bastant nefasta.

Com era l'ambient de la ciutat? Què feies durant les estones lliures?

Heu de pensar que la guerra havia acabat quinze anys abans. Encara hi havia un clima estrany. Per exemple, gent mutilada... o a la nit anaves pel carrer i senties en un bar gent que cantava cançons populars, potser no ben bé nazis, però. Després, els dijous anava al cine club que organitzava la mateixa universitat. Del cine club en tinc un record molt especial perquè hi vaig veure una pel·lícula-documental de l'Alain Resnais que es deia *Nuit et brouillard* i que parlava sobre els crims comesos als camps de concentració nazis... era una situació difícil... estava envoltat d'alemanys que sortien tots capcots...

M'agradava molt anar al teatre a Mannheim, que es troba a uns tretze quilòmetres de Heidelberg. El Teatre Nacional de Mannheim era de construcció recent, obra de l'arquitecte Gerhard Weber. M'impressionaven les seves condicions tècniques. Hi vaig veure *Biedermann i els incendiaris*, de Max Frisch; *Impromptu* i *La cantant calba* (en una sola sessió), de Ionescu; *El paràsit*, comèdia de Schiller a partir d'un text francès de Louis-Benoît Picard, i altres obres. Estranyament, no hi vaig veure cap Brecht!

També anava al teatre de Heidelberg. Hi vaig veure *Nathan el savi*, de Lessing, on apareixia de protagonista l'actor jueu austríac Ernst Deutsch, que anava de gira i era un actor molt bo. És l'actor que surt a *El tercer home* de Carol Reed fent de dolent, un dels quatre o cinc dolents que hi ha. És un actor que sempre va amb un gosset, un actor esplèndid.

Lectures?

Durant aquells mesos, un dels meus llibres de capçalera ja he dit que va ser *Schriften zum Theater (Über eine nicht-aristotelischen Dramatik)*, *Escrits sobre teatre*, de Bertolt Brecht, que va editar Suhrkamp Verlag el 1957. Aquest llibre encara el conservo, molt subratllat perquè va ser la base de la seva activitat posterior. És un dels primers reculls de l'obra teòrica brechtiana que es va editar un any després de la seva mort i conté alguns dels seus textos més divulgats. Aquest llibre juga un paper important en la meua activitat teatral i va condicionar l'inici del llibre *Per una acció teatral* del 1971. A Heidelberg hi vaig escriure el primer capítol.

Bertolt Brecht va marcar-te molt, oi, Feliu?

Amb Bertolt Brecht es pot dir que vaig carregar les piles per a l'activitat teatral que faria en tornant a Catalunya.

Què t'interessava de Brecht? La teoria del distanciament?

Sí, entre altres coses. Brecht defensava el teatre que no demana la identificació de l'actor amb el personatge, sinó que l'actor ha d'explicar el personatge a l'espectador perquè l'espectador tregui unes conclusions que li permetin interpretar el món i transformar-lo. Això és l'anomenat distanciament. L'efecte del distanciament (*Verfremdungseffect* en alemany).

A Catalunya no s'havia aplicat mai. Anys després, als anys 60, ho vam introduir.

Com resumiries la teua estada a Alemanya?

(*Pensa un moment abans de respondre.*) Jo crec que va acabar de consolidar la meua vocació teatral. D'altra banda, el fet de tenir per primera vegada un treball remunerat a la Universitat i la vida quotidiana en un ambient nou i diferent em va beneficiar: les visites setmanals al cineclub universitari, les anades al teatre, la relació amb alumnes i col·legues i fins i tot les passejades pel Philosophenweg, vorejant el Neckar, em van

representar un gran canvi, tot i que reconec que vaig tenir certes dificultats d'adaptació i de relació derivades de l'educació repressiva que havia rebut. Per això sempre dic que Heidelberg, després de Barcelona i Terrassa, és la meva tercera ciutat.

Retorn a Barcelona: la vida amb la Mari i les primeres feines (1960-1967)

El Feliu i la Mari.

Un cop més truquem a l'interfon de casa del Feliu. Pugem per les escales fins al segon pis. La Trini, la dona que els ajuda, ens comenta que el Feliu ens espera al seu despatx/habitació. Seiem les dues davant el Feliu, tots tres portem les mascaretes posades. Avui volem parlar dels anys que va compartir amb la Maria Plans, la seva primera dona, a Barcelona, i de les feines que va fer abans de traslladar-se a viure a Terrassa. Comencem.

* * *

Feliu, l'any 1959 tornes d'Alemanya, i la Mari, amb qui us havíeu anat veient feia uns quants anys, també arriba d'Anglaterra, on havia estat un parell d'anys fent de cambrera en un restaurant i aprenent anglès. Et declares a la Mari com *il faut* i us caseu un any després, el 1960.

Ja us he comentat que, abans de marxar cap a Alemanya, jo anava a casa del meu amic Marcel, el germà bessó de la Mari, en aquells famosos *guateques*, i ella hi era. Us vull explicar una anècdota curiosa: recordo la Mari en una nit de Sant Joan, a Montjuïc... Tot era fosc i va aparèixer ella, amb un vestit blanc. Va ser llavors que vaig dir: «Hòstia! La vull per a mi!» Uns quants anys després, l'any 81, vam quedar per dinar, per conèixer-nos, amb l'Anna (la que serà la meva segona dona) i un amic comú, a Terrassa. L'Anna va aparèixer amb un vestit blanc...

Em vaig declarar a la Mari en un bar petit. Jo vaig dir-li que em voldria casar amb ella i això i allò, i la Mari em va dir que sí, que ja ho esperava.

I us va casar, per l'església. El dia que vam anar a veure la Clara, la vostra segona filla, al seu pis de Terrassa, ens va ensenyar fotos del vostre casament. Estàveu molt guapos... La Mari portava un abric vermell molt atrevit.

Penseu que ja militàvem al PSUC. Això era l'any 60 i ens vam haver de

casar per l'església, molt a contracor. El capellà ens mirava malament. Jo anava vestit normal, però la Mari anava amb aquell abric vermell... Els dos testimonis del casament eren el Joaquim Marco, que ha estat professor de la Universitat molts anys i poeta, i el Josep Termes, l'historiador. *(Ens agrada molt com mou les mans i els dits, el Feliu. Uns moviments que ajuden a posar èmfasi al que vol remarcar del que ens explica.)* Cap dels dos testimonis no era del grup amb què anava llavors, eren nous amics. El meu grup des de l'any 56, d'abans d'entrar al PSUC, eren Els Cretins: el Pere Ramírez Molas, el Salvador Giner, el Joaquim Vilar i el Marcel Plans. Quan ens vam casar ja havíem fet molts més amics.

Un cop casats vau anar a viure al pis del carrer de Sepúlveda, núm. 23, de Barcelona, on vivia la mare de la Mari, la Pruvi, que era vídua. L'any següent, el 1961, vau tenir la vostra primera filla, l'Ester.

Vam anar de viatge de noces a la Fonda Marina del Port de la Selva durant deu dies. Jo ja hi havia estat més d'una vegada en aquesta fonda. Sol, m'agradava anar-hi sol. Després ens vam instal·lar a viure a casa de la seva mare. No ens enteníem gens amb ella, ni la Mari ni jo. Hi vam anar a viure per problemes econòmics. L'Ester va néixer l'any següent, sí, l'any 1961. L'àvia se la va fer molt seva, l'Ester. Era qui la cuidava i la volia per a ella. Nosaltres hi estàvem una mica violents. El pare de la Mari havia mort feia molts anys. La sogra havia perdut el seu marit i el fill gran en una epidèmia de tifus molts anys enrere. Això la va marcar, la va amargar molt. Ella tenia una preferència pel seu fill, el Marcel. La Mari era com una mena d'afegit.

No devia ser gens fàcil la convivència.

No, no n'era.

Anem enrere. En tornar d'Alemanya, ja ets llicenciat en filosofia i lletres i comences un camí, el de la docència. Vas fer de mestre en dues escoles, una a Sant Feliu de Llobregat i una altra a Barcelona. Explica.

Vaig anar a fer classes a canalla en una escola de capellans de Sant Feliu de Llobregat. Vaig durar-hi poc. Va ser horrorós! A part de no do-

minar la canalla, em van posar sis nanos que venien del Tribunal de Menors o no sé què, que es van dedicar a destruir-ho tot. Després vaig passar a l'escola dels Hermanos de La Salle, al costat del Palau de la Música, i també va passar el mateix. Abans de Nadal, el cap d'estudis, un *hermano* de Can Pitet,¹⁶ em va dir que al juny n'hauríem de parlar. I jo vaig dir: «No, al juny, no... Me'n vaig!» I me'n vaig anar.

Amb la Mari compartíeu plenament teatre i política, oi? Teníeu una vida molt activa. (*Mentre parlem al despatx del Feliu entra l'Anna per agafar una mascareta de roba. Ens explica que les fa la Trini. Diu que ha anat a la perruqueria i que se li ha mullat la que portava.*) El teatre com a eina política... Com va anar tot?

Jo portava, ja com a antecedent, les lectures escenificades que havíem fet a la Universitat de Barcelona entre el 52 i el 58. Com ja us vaig explicar, a Alemanya m'havia dedicat molt a estudiar Bertolt Brecht. Vaig anar d'oient a la Universitat, a dos cursos bàsicament: un sobre Barroc alemany i a aquest sobre Brecht. Va ser llavors, a Alemanya, que vaig començar a escriure sobre teatre. El primer text de *Per una acció teatral* és escrit a Heidelberg.

En aquest teu primer text hi llegim: «És curiós que, a l'Alemanya actual, hom respiri d'una manera latent i una mica tímida allò que durant els anys vint fou irrupció i lluita oberta del teatre polític per la seva justificació com a producte estètic. Això ens fa pensar que aquell esforç no solament fou extraordinari sinó, en certa manera, molt fructífer. I això pot ser degut al fet que el teatre sorgit amb les grans revoltes i amb les grans crisis econòmiques va donar lloc, per una banda, a una vida escènica nova, i per altra banda a un nou plantejament teòric i pràctic de l'activitat de l'autor dramàtic, del director i de l'actor: el plantejament brechtia.» T'aferres a l'obra de Brecht com a instrument polític.

¹⁶. Es deia Can Pitet dels *hermanos*, perquè portaven un característic pitet de tela blanca emmidonada sobre la sotana negra.

Índex onomàstic

- Abad Gómez, Francesc 77, 180
Adell Pitarch, Joan-Elies 137
Aguado Giménez, Neus 87, 185
Alavedra Invers, Salvador 77, 81
Alavedra Subiranas, Joan 116, 144
Alcayde, Isaac 109
Alexandre Benet, Víctor 146
Ammann, Víctor 75
Amorós Solà, Xavier 148
Andany, Maria Jesús (Jesusa) 93, 112
Andrés Estellés, Vicent 88
Angelat Grau, Marta 147
Angeleta 74
Anguera Picanyol, Joan 113
Anouilh, Jean 22, 117
Arenós Ardiaca, Maria Josep 93
Argenter, Jordi 27
Argullós Marimon, Alexandre 56
Aristòfanes 73
Aristòtil 92
Ausländer, Rose 27, 123, 124, 139, 140
Bach, Johann Sebastian 168
Badia i Margarit, Antoni Maria 21
Balzac, Honoré de 13
Baring, Maurice 106
Barril Cuixart, Joan 114
Bartók, Béla 108
Bartra, els 209
Bartra Lleonart, Agustí 67, 77-79,
81, 88, 144, 148, 183
Batista Viladrich, Antoni 30
Batiste Llorens, Nadala 55
Batiste Triadó, Albert 75
Batlle, Xavier 75
Baudelaire, Charles-Pierre 211
Beethoven, Ludwig van 119
Belbel Coslado, Sergi 113, 129

- Benet Cros, Carlota 150
- Benet i Jornet, Josep Maria (Papitu)
57, 58, 113, 149-151
- Berg, Alan 115
- Bergman, Ingmar 81, 86, 218
- Bernhard, Thomas 114, 139
- Bertran Solé, Xavier 107
- Beser Ortí, Sergi 24, 25
- Bitoun, Nathalie 132
- Boix, Lluís 106
- Boixaderas Trullàs, Jordi 8
- Böll, Heinrich Teodor 59
- Bonnín Llinàs, Hermann 90, 113, 147
- Borràs Borràs, Maria Rosa 30
- Borrell Palazón, Alfons 128
- Bozzo Duran, Joan Lluís 209
- Braun, Helmut 140
- Brecht, Bertolt 25, 26, 28, 38, 43,
44, 50, 51, 53, 55, 61, 66, 68, 73, 75,
78, 81, 92, 94, 109, 113, 116, 119,
120, 123, 124, 130, 131, 139, 149,
152, 153, 168, 172, 176, 177, 186,
194, 201, 202, 223, 224
- Broch Huesa, Àlex 104
- Brossa Cuervo, Joan 84, 85, 148
- Büchner, Georg 70, 139
- Buck, Pearl S. 13
- Buscarons Úbeda, Francisco 29
- Busquet, Leandre 82
- Busquets Tusquets, Milena 60
- Cahner Garcia, Max 90
- Campen, Mònica van 109
- Candel Tortajada, Francesc 53
- Canut Bartra, Carles 147
- Canyameres Cortázar, Jaume 77, 88,
183
- Capdet, Xavier 147
- Capdevila Recasens, Carles 89, 182
- Capmany Farnés, Maria Aurèlia 54,
62, 71
- Carandell Robusté, Josep Maria 24,
74, 119, 165
- Carbonell de Ballester, Jordi 57
- Carme 192, 193
- Carmona, Àngel 51
- Carreras Ares, Juan José 41, 42
- Carreras Costajussà, Miquel 9
- Carrillo, Fausto 92
- Casablanques Juanicó, Miquel 14
- Casals Clotet, Joan 146
- Casanovas, Josep Maria 67, 69, 75, 181
- Casas Fuster, Joan 108, 113, 114, 121,
122, 150, 170, 209
- Casasses Figueres, Enric 176
- Castellanos Vila, Jordi 57, 58, 129
- Castro Calvo, José María 23
- Causa Sunyer, Jaume (Giacomo Caus-
sa Bacci) 24
- Celan, Paul (Paul Ancel) 136, 203
- Celina 211
- Cervantes Saavedra, Miguel de 52
- Cervià Sancho, Cristina 127, 133-135
- Chumy Chúmez (José María Gon-
zález Castrillo) 92
- Cid Priego, Carlos 21
- Clapés Flaqué, Antoni 85, 140, 148
- Clara Resplandis, Josep 53
- Clarín (Leopoldo Alas) 24
- Claudius, Matthias 39

- Clavé Jové, Florenci 51
 Clemente Balaguer, Josep Carles 29
 Clusa Matinero, Josep 63
 Codina Olivé, Josep Anton 147
 Colomer Marcet, Imma 114, 197
 Colomines Puig, Joan 148
 Comadran, Dolors 10, 11
 Comas Gil, Jaume 89
 Company, Paquita 8
 Corchero Salgado, Andrés 118, 131,
 136, 142, 146, 214, 215
 Cornudella Barberà, Joan 30
 Corral Ponsatí, Marta 109
 Cortés, Pep 114
 Costa-Pau Bea, Roger 133
 Craig, Gordon 92
 Crane, Harold Hart 78
 Crespi, Josep Maria 95
 Creus Sabater, Eloi 209
 Cris → Cristina Sirvent
 Cuyàs, Jacint 67

 Dalmau Ribalta, Antoni 106
 Desclot, Miquel (Miquel Creus Muñoz)
 66, 77, 79, 100, 208, 211
 Deutsch, Ernst 43
 Dexeus Font, Santiago 62
 Dietrich, Marlene 20, 126, 143, 177
 Doctor Soler → Xavier Soler
 Dolores 85, 87, 186
 Dorst, Tankred 69
 Dostoievski, Fiódor Mikhàilovitx 13
 Douglas, Kirk (Issur Daníelovitx Dem-
 sky) 89
 Dürrenmatt, Friedrich 76, 131, 139, 182

 El Bosco / El Bosch (Hyeronimus van
 Aken) 127
 Éluard, Paul (Eugène Grindel) 79
 Enkaoua, Daniel 166
 Escrivà Vidal, Maria Josep 151
 Espinàs Massip, Josep Maria 56
 Espinet Burunat, Francesc 51
 Espriu Castelló, Salvador 24, 54, 73,
 148
 Èsquil 107, 109
 Estellés, Helena 22
 Esteve Guillén, Anna 141
 Eurípides 100

 Fàbregas Surroca, Xavier 26, 51, 73,
 75, 114, 120, 149
 Farré, senyora 17
 Farré, Jordi 16
 Farré, Tomàs 16
 Farré Mallofré, Lluís 62, 67
 Farré Mallofré, Miquel 67, 119
 Farrés Puntí, Ramon 120, 170, 173-177
 Fellini, Federico 86, 218
 Fernández Jubrias, Laura 134
 Ferraté Soler, Joan 59, 60
 Ferrater Soler, Gabriel 59, 80, 148
 Ferrer, senyor 11
 Ferrer, Josep 51
 Foix Mas, Josep Vicenç 104, 148
 Folch Recasens, Xavier 121, 135
 Font Bernadet, Anton 129
 Fontcuberta Gel, Joan 120
 Formosa, Anna 221
 Formosa, Feliu 33, 221, 222
 Formosa, Josep 9

- Formosa Comadran, Camilo 10
- Formosa Comadran, Feliu 10, 11
- Formosa Comadran, Lola 11
- Formosa Comadran, Mercedes 11
- Formosa Moratonas, Camilo 6, 11, 12, 32, 33, 220-222
- Formosa Plans, Clara 6, 8, 9, 15, 16, 25, 32, 48, 55, 60, 62, 63, 66, 74, 82, 84-87, 96, 102, 118, 119, 130, 135, 153, 157, 184, 186, 188, 205, 207, 221
- Formosa Plans, Ester 6, 32, 33, 49, 56, 62, 63, 66, 74, 82, 84-87, 90, 94, 95, 102, 103, 143, 146, 157, 184, 207, 217, 221
- Formosa Sayol, Feliu 9
- Formosa Torres, els 221
- Formosa Torres, Feliu Pàssim
- Fort, Josep Maria 128
- Franco Bahamonde, Francisco 29, 42, 92
- Frauca, Ferran 147
- Freud, Sigmund 74
- Frisch, Max 43
- Fuentes Albi, Francesc 51, 181
- Fuster Ortells, Joan 138
- Gallén Miret, Enric 150
- Galobardes 14
- Garcés Miravet, Tomàs 148
- García Lorca, Federico 20, 51, 78
- Garrabou, Ramon 25
- Garsaball Torrents, Pau 72
- Gas Cabré, Manolo 139
- Gas Cabré, Mario 139
- Gil Matamala, August 27
- Gil Vicente 51, 54
- Gil de Biedma y Alba, Jaime 118
- Giner de San Julián, Maribel 22
- Giner de San Julián, Salvador 22, 24, 27, 30, 49
- Goethe, Johann Wolfgang von 39, 119
- Gómez 11
- Gómez, Pep Anton 107
- Gomis de Barbarà, Ramon 62
- Gomringer, Eugen 84
- Gontxarov, Ivan 13
- González Márquez, Felipe 22
- Göring 40
- Gould, Glenn 168
- Goytisolo Gay, José Agustín 58, 59
- Graells Andreu, Guillem-Jordi 113
- Grau Fonollosa, Carles 66-69, 75, 88, 93, 94, 194
- Grimalt Santacana, Joan 180
- Grimm (els germans) 60
- Grimmelshausen, Hans Jakob Christoffel von 39
- Gual, Anna 148
- Gual Dalmau, Joan Maria 90
- Gual Queralt, Adrià 90, 116
- Guardiola Noguera, Carles-Jordi 57, 58
- Guillén Zambrano, Joan Josep 93
- Gutiérrez Díaz, Antoni (el Guti) 52
- Hacker, Friedrich 60
- Handke, Peter 139
- Hauptmann, Gerhart 66, 68
- Heine, Christian Johann Heinrich 139

- Hernández Gilabert, Miguel 26, 32
 Hitler, Adolf 42
 Hölderlin, Friedrich 139
 Homar Toboso, Lluís 75
 Hormigón Blázquez, Juan Antonio 74, 75
 Horta Massanés, Joaquim 148
 Horváth, Ödön von 139
 Humbert, Jordi 72
- Ibsen, Henrik 110, 111, 139
 Intente, Òscar 93
 Ionescu, Eugen 22, 43
 Isabel d'Anglaterra 109
 Izard Llorens, Miquel 30
- Jeschke 39
 Jesusa → Maria Jesús Andany
 Jiménez Ramos, María José (Marisé) 95
 Joan Carles I 29
 Joaniquet, Juliana 30
 Jordà Català, Joaquim 30
 Josa Armengol, Marissa 66-68, 77, 82, 92, 95, 96, 106, 111, 117, 126, 127, 146, 147, 180, 188, 191
 Juncadella, els 17
 Juncadella, Francisco 17
 Juncadella, Miquel 17
 Juncadella, Teresa 17
- Kafka, Franz 60, 95, 139
 Kandinski, Vassili 122, 123, 124
 Kästner, Erich 10
 Kleberg, Lars 113
- Klee, Paul 22, 122
 Kleist, Heinrich von 110, 139
 Kuusinen, Otto 30
- Lacuesta, Isaki 148
 Lancaster, Burt 89
 Lang, Fritz 81
 Laporta, Jaume 51
 Larraya, Juan A. G. 22
 Lasker-Schüler, Else 139
 Lawick, Helke van 140, 151, 200
 Leparski, Andrej 92
 Lessing, Gotthold Ephraim 43
 Leveroni Valls, Rosa 148
 Leviné, Eugen 69
 Leviné, Rosa (Rosa Meyer-Leviné) 69-71
 Lizaran Merlos, Anna 196
 Llavina Murgadas, Jordi 122, 126, 138
 Lledó Íñigo, Emilio 40
 Llompart de la Peña, Josep Maria 148
 Lope de Vega 51
 Losada, Emilio 14
- Macau Matas, Montserrat 40
 Macià, Pruvi 49
 Mackendrick, Alexander 89
 Madern, Josep 118
 Madigan, Anthony 91
 Madolell, Domènec 28, 29
 Magrané López, David 128
 Maiakovski, Vladímir 53
 Maiques, Carles 62
 Majó Miró, Enric 147
 Malagrida Fontanet, Manuel 166

- Mankell, Henning 111, 139
 Mann, Otto 38
 Mann, Paul Thomas 24, 123, 124
 March, Ausiàs 26
 Marco Revilla, Joaquim 22, 24, 49
 Margarit Consarnau, Joan 213
 Mari, la → Maria Plans Macià
 Maria 6, 32, 220-222
 Maria I d'Escòcia 109
 Marisé → María José Jiménez Ramos
 Marsillach Soriano, Adolfo 112
 Martí Monterde, Antoni 133
 Martí i Pol, Miquel 122, 209
 Martín, Javier 215
 Martín Royo, Neus 136
 Martínez Inglés, Txema 145, 160
 Marx, Harpo 84, 85
 Mas Martí, Miquel 122
 Masó Turón, Xicu 127
 Massanet Galmés, Lluís 127
 Massip Bonet, Cinta 117, 144, 170, 173-178
 Matisse, Henri 122
 Maty Mont (Matilde Moncusí Peyrí) 14
 Maugham, William Somerset 13
 Meierhold, Vsévolod 92, 149
 Mesalles Bisbe, Jordi 113, 114
 Minguell Ribes, Josep 75, 147
 Minnelli, Lisa 86, 218
 Miquel 33, 221
 Miralles Torner, Esteve 129, 151, 152
 Mitjans, Montserrat 107
 Montanyès Moliner, Josep 106, 113
 Monterde Farnés, Pau 66, 73, 74, 76, 89-91, 106, 110, 119, 179, 180, 182, 184, 192
 Montherlant, Henry de 23
 Monzó Gómez, Quim 55
 Morata, Rosa 67, 69, 75
 Moreno, Manuel 69, 70
 Moreno Tena, Carolina 111, 133
 Morera Vila, Joan 102
 Morera Vila, Sandra 8, 16, 102-104, 126, 131, 132, 136, 153, 204-206
 Moscherosch, Johann Michael 39
 Müller, Heine 139
 Muñoz, Òscar 108, 109, 180
 Muñoz, Rosa 142
 Muñoz Pujol, Josep Maria 90
 Murià Romaní, Anna 77, 78, 136, 183
 Murià Rouret, José María 15
 Narro Celorrio, Josep 14-16, 20, 21
 Nel·lo German, Francesc 26, 51, 52, 73
 Nico 219
 Nin, Anaïs 141, 142
 Novell Clausells, Rosa 196
 Novellón, Albert 67, 69, 70, 74, 77, 89, 183
 Núñez González, Miguel 30, 31
 Nuri 17
 Obiols, Armand (Joan Prat Esteve) 20
 Oliver Sallarès, Joan (Pere Quart) 20, 24, 61, 71, 76, 80, 81, 126, 137, 144, 148, 176, 177, 181
 Olivier, Lawrence 89
 Orduña, Javier 25

- Padrós Solanes, Antoni 181
 Palau i Fabre, Josep 148
 Pallach Carolà, Josep 14
 Palol Felip, Miquel de 138
 Palol Muntanyola, Miquel de 138
 Palomeque Torres, Antonio 21
 Papitu → Josep Maria Benet i Jornet
 Parcerisas Vázquez, Francesc 56, 148
 Pasolini, Pier Paolo 86, 218
 Pauleta 10, 11
 Pavese, Cesare 78, 80
 Pellissa Safont, Octavi 29
 Pena Jové, Pere 145
 Pérez Borràs, Alícia 126
 Pericot Canaleta, Santiago 76
 Pessarrodona Artigas, Marta 59,
 122, 148
 Pessoa, Fernando 127
 Pi, Víctor 127
 Picard, Louis-Benoît 43
 Picasso, Pablo Ruiz 84
 Picó Monllor, Sol 129
 Piñón Peña, Francesca 195, 196
 Pla Barbero, Xavier 133
 Pla Casadevall, Josep 24
 Planella Reixach, Pere 75, 112, 113,
 129, 146
 Plans Macià, Marcel 21, 24, 25, 30,
 31, 33, 48, 49
 Plans Macià, Maria (la Mari) 21, 22,
 24, 29, 33, 47-51, 54-56, 62, 63, 65-
 67, 69-71, 74, 75, 79, 81, 82, 84-
 88, 90, 95, 96, 147, 149, 150, 180,
 181, 183, 184
 Plató 23
 Poch Comas, Àngels 92, 146
 Pont Ibáñez, Jaume 145
 Portabella Ràfols, Pere 147, 148
 Prada Oterino, José María 112
 Primo de Rivera, José Antonio 31
 Prunés Santamaria, Toni 73
 Puig Rodríguez, Teresa 115
 Puigserver Plana, Fabià 72, 86, 90,
 122
 Pujadó García, Miquel 147
 Pujol Soley, Jordi 57
 Quart, Pere → Joan Oliver Sallarès
 Quasimodo, Salvatore 71
 Quevedo Villegas, Francisco de 39
 Quintana Font, Artur 61, 228
 Rackham, Arthur 60
 Ramírez Molas, Pere 24, 25, 49
 Raventós Barlam, Jordi 139
 Rebassa Giménez, Carles 148
 Reed, Carol 43
 Reixach Felipe, Domènec 114, 128
 Resnais, Alain 43
 Reventós Carner, Joan 14, 31
 Riba Bracons, Carles 172
 Ribalta, Albert 107
 Ribell, Evarist 11
 Ricardo 33, 221
 Rilke, Rainer Maria 139, 213
 Rinser, Luise 202
 Rion Tomàs, Joan 14
 Riquer Morera, Martí de 21
 Roda Fàbregas, Frederic 106
 Roda Pérez, Frederic 30, 90

- Rodoreda Gurguí, Mercè 138
- Rodríguez García, Claudio 27
- Roig Fransitorra, Montserrat 57, 58, 114
- Romeu Juvé, Xavier 71, 73
- Ros Cebrián, Félix 20
- Rouba, Pawel 92
- Rovira Planas, Pere 94, 138, 145, 211
- Rubianes Alegret, José (Pepe Rubianes) 165
- Sachs, Nelly 8, 130, 139, 224
- Sacristán Luzón, Manuel 30, 31
- Sáenz Sagaseta de Ilúrdoz, Miguel 130
- Sagarra Castellarnau, Josep Maria de 107
- Sagarra Devesa, Joan de 112, 113, 116
- Sala-Valldaura, Josep Maria 132
- Salinas Serrano, Pedro 104, 105
- Salvat Ferré, Ricard 22, 23, 26, 54, 100
- Salvat-Papasseit, Joan 78
- Sánchez, Aina 147
- Sans, Manuel 108
- Sansa Albert, Carme 62, 147, 148
- Sardà Tàmaro, Rosa Maria 196
- Sarsanedas Vives, Jordi 148
- Sartre, Jean-Paul 28, 132
- Sayrach Muñoz de Morales, Eulàlia 136, 137, 151
- Schiller, Friedrich von 39, 43, 109, 120
- Schnitzler, Arthur 73, 74, 114, 139
- Schnitzler, Felix Theodor 23
- Schönberg, Arnold Franz Walter 122
- Schubert, Franz Peter 128
- Serra, Manuel 55
- Serrallonga Calafell, Carme 62
- Serrallonga Morer, Segimon 136
- Shakespeare, William 92, 107, 133, 189
- Shaw, Bernard 89, 106, 182
- Sirvent, Cristina 117, 180, 191, 193
- Sòfocles 108, 209, 210
- Solà Coll, Jordi 151
- Soldevila Escandon, Carlota 55
- Soldevila Zubiburu, Ferran 172
- Solé Tura, Jordi 27
- Soler, Jordi 128
- Soler, Xavier (Doctor Soler) 126, 127
- Soler Auladell, Lluís 117, 190
- Sòria Parra, Enric Vicent 162
- Stalin, Ióssif 31
- Stanislavski, Konstantín 92
- Strindberg, August 78, 110, 111
- Subirós Bosch, Carlota 126
- Sunyol Costa, Víctor 85
- Susanna Nadal, Àlex 122, 135, 136, 151, 166
- Tabucchi, Antonio 127, 133
- Tàpies Barba, Antoni 126
- Teixidor Comes, Joan 148
- Teixidor Martínez, Jordi 71, 72, 131, 182
- Termes Ardèvol, Josep 29, 49
- Thackeray, William Makepeace 13, 244
- Thorwald, Jürgen 59
- Togliatti, Palmiro 31
- Toller, Ernst 68-71

- Tomeo Estallo, Javier 114
 Torres, Arturo 10
 Torres, els 10
 Torres, Maria 10
 Torres Perenya, Màrius 160
 Tosar Vaquer, Josep 127
 Trabal Benessat, Francesc 20
 Trakl, Georg 61, 66, 121, 139, 168
 Trini 20, 48, 50, 51
 Tusquets Guillén, Esther 59, 60
 Txékhov, Anton 52, 53, 57, 93, 94,
 110, 119, 123, 124
 Urenda Bariego, José Ignacio 22
 Urmeneta Cervera, Fermín 21
 Utgés, Teresa 146
 Valcárcel Ortega, Agustín 41, 42
 Valentin, Karl 109, 110, 112, 139, 181
 Vallverdú Canes, Francesc 59, 60,
 66, 148
 Ventura, Francesc 8
 Ventura Company, Ariadna 8
 Viadiu Bellavista, Mercè 51
 Viadiu Bellavista, Maria Rosa 51
 Vidal, Pere 151
 Vidal Alcover, Jaume 148
 Vidal Miquel, Antoni 122
 Viegas, Mário 171
 Vila, Ramon 126, 127
 Vila Badia, Anna 6, 8, 16, 20, 32, 48,
 50, 51, 96, 97, 99-104, 113, 121,
 127, 131, 132, 153, 156, 171, 200,
 204, 205
 Vilà Zapata, Jordi 106, 146, 163
 Viladoms Valls, Jaume 53
 Vilanova Andreu, Antoni 21
 Vilar, Joaquim 24, 25, 30, 49, 93
 Villon, François 71
 Vinyes, Ramon 26
 Vinyoli i Pladevall, Joan 59, 135, 136,
 144, 148, 196, 212
 Walser, Martin 60, 93
 Weber, Gerhard 43
 Wedekind, Frank 115, 139
 Weill, Kurt Julian 61, 139
 Weiss, Peter 59, 60, 110, 112
 Wilde, Oscar 134
 Wilder, Thornton Niven 106
 Yvars Castelló, José Francisco 168,
 169
 Zilahy, Lajos 13
 Zweig, Stefan 13

Índex

UNES PARAULES PRÈVIES	5
INFANTESA I ADOLESCÈNCIA (1934-1951)	7
LA UNIVERSITAT: LES DESCOBERTES (1951-1959)	19
HEIDELBERG (1959-1960)	35
RETORN A BARCELONA: LA VIDA AMB LA MARI I LES PRIMERES FEINES (1960-1967)	47
VIDA A TERRASSA. TRADUCCIONS. TEATRE. POESIA. NOVES AMISTATS. MORT DE LA MARI (1967-1974)	65
ANYS CONVULSOS (1974-1981)	83
L'ESTABILITAT PROFESSIONAL. L'ANNA VILA (1981-2000)	99
EL JUBILAT QUE NO ES JUBILA (2000-2024)	125
TANCAMENT: 90 ANYS	155
AMICS I FAMILIARS DIUEN	159
Txema Martínez Inglés	160
Jordi Vilà Zapata	163
Àlex Susanna Nadal	166
Joan Casas Fuster	170
Cinta Massip Bonet i Ramon Farrés Puntí	173

Pau Monterde Farnés	179
Clara Formosa Plans	184
Marissa Josa Armengol	188
Cristina Sirvent	191
Carles Grau Fonollosa	194
Francesca Piñón Peña	195
Imma Colomer Marcet	197
Heike van Lawick	200
Anna Vila Badia	204
Miquel Desclot	208
Pere Rovira Planas	211
Andrés Corchero Salgado	214
Ester Formosa Plans	217
Camilo Formosa Moratonas	220
FORMACIÓ I GUARDONS	223
OBRA DE FELIU FORMOSA	225
ÍNDIX ONOMÀSTIC	237

Era l'any 2020 quan vam fer la proposta al Feliu de tenir unes converses sobre temes relacionats amb la seva vida. No sabíem exactament on volíem arribar, però sí que teníem clar que el Feliu Formosa era un personatge ben conegut i estimat en el nostre país, que alhora era molt polièdric, amb moltes cares, i que es feia necessari encaixar en el fil del temps aquestes facetes seves de traductor, actor, director de teatre, poeta, diarista, assagista, professor, dibuixant...

El llibre ens ha estat com un doble viatge: per la vida del Feliu i també pels cinc anys de les nostres vides que hem estat a prop seu i hem anat elaborant aquesta biografia conversada.

El 10 de setembre del 2024, el Feliu va complir noranta anys. Ell continua actiu, amb una memòria prodigiosa i una mirada lúcida, i pessimista també, sobre l'actualitat.

És conscient de l'edat que té, de l'etapa vital on es troba. Amb tot, la seva veu inquieta segueix buscant el sentit dels seus dies, del seu present, lluny de caure en la letargia d'alguna gent gran.

RETALLS, 8

Publicacions de l'Abadia de Montserrat